

Guy Verhofstadt

De ziekte van Europa

en de herontdekking van het ideaal

2015

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Dit boek is opgedragen aan
Heinrich von Brentano
en Paul-Henri Spaak

Met dank aan Bram Delen voor alle 'voorzetten'.

Proloog

‘Sinds het einde van de achttiende eeuw zijn we geobse-
deerd door de val van het Romeinse Rijk. Het is een arche-
type geworden voor elke gepercipieerde achteruitgang, en
dus symbool voor onze eigen angsten.’

Glen Bowerstock

Ik droeg nog een korte broek toen ik voor het eerst met de politiek in aanraking kwam. Mijn vader nam me regelmatig mee naar bijeenkomsten van de liberalen toen die nog niet taalkundig gesplitst waren. Een voorval dat op mij een onuitwisbare indruk achterliet, was dat ik in zijn Opel Record mee mocht naar een van die autokaravanen, die tijdens de verkiezingen zo in zwang waren en die sinds de oliecrisis van de jaren tachtig van de vorige eeuw in onbruik zijn geraakt. Om de een of andere reden – ik vermoed zijn beperkt oriëntatievermogen – verloren we het zicht op het uitgestippelde traject en belandden we midden in de karavaan van een concurrerende politieke organisatie. Niet zomaar een andere politieke organisatie, maar de partij van de Vlaamse nationalisten die ons toen – al dan niet terecht – beschouwden als hun ergste vijanden. Onze auto die, zoals bij zo’n karavaan gebruikelijk was, behangen was met stickers, posters en vlaggen van de kandidaat voor wie we campagne voerden, werd onmiddellijk omsingeld en belaagd door een roedel nationalistische militanten. Er klonken verwijten. Er werd gespuugd. Er werd vooral uitzinnig met de vuisten en de laarzen gebonkt en gestampt op de kofferbak, de motorkap, de deuren. Hoe we uiteindelijk uit die omknelling zijn ontsnapt, is me nog altijd een

raadsel. Maar voor mijn politieke bewustwording was het incident wel een kapitale ervaring. Het leerde me dat de samenleving niet alleen onzacht is, maar vooral ook dat er blijkbaar geen eensgezindheid bestond over de wijze waarop je die samenleving inrichten kon. En dat de strijd daaromtrent wezenlijk deel uitmaakt van het leven. Preciezer gezegd, dat strijd het wezen zelf is van de politiek en in feite van de hele samenleving. Maar eerder dan me af te schrikken, stimuleerde deze penibele ervaring mij in mijn streven. Politiek ging voortaan alles domineren: mijn studies, mijn vrienden, zelfs mijn liefdesleven. Voor ik ooit goed en wel voor het eerst met een meisje in bed belandde, was ik al verkozen in de gemeenteraad van de stad waar ik woonde. Ik was nauwelijks tweeëntwintig en net afgestudeerd.

Wanneer u dit leest, zal het zeker geen verbazing wekken als ik u vertel dat ik altijd van de politiek heb gehouden. Passioneel. De politiek is mijn adem. En ruimer, denk ik, is het ook de zuurstof voor de democratie, voor de samenleving. Dat laatste beeld zal velen wellicht verbazen, sommigen zelfs choqueren. Want meestal denken mensen wanneer je hen met ‘politiek’ confronteert aan het tegendeel, aan iets vuils of in ieder geval aan iets onoorbaars. Politiek staat volgens het gros van de mensen gelijk aan leugens, aan verraad, aan gebroken beloftes, aan schimmige deals, aan profiteriaat. In het beste geval aan wazige, onuitlegbare, in donkere achterkamers afgesloten compromissen. Kortom, niets om vrolijk van te worden, laat staan fier op terug te blikken. En je kunt ze moeilijk ongelijk geven. De politiek is de kunst van het minimale. Van dat wat je aan de publieke opinie of een belangrijk deel ervan nog net kunt verkopen, goed wetend dat het maar een fractie is van dat waar de samenleving werkelijk behoefte aan heeft. Individuele opinies – hoe gefundeerd ook – doen er niet toe. Die kunnen nog zo juist of nog zo pertinent zijn, maar ze wegen niet mee in de dolgedraaide molen die verkiezingen heet. In de politiek heeft de meerderheid het altijd bij het rechte eind. Ook al zit ze er soms manifest naast. Maar laat ik ophouden met dit antipolitiek geraas. Tot op de dag van vandaag zijn we er niet in geslaagd een andere of betere methode te vinden om de sa-

menleving te beheren en te organiseren dan de politieke. Nergens in de wereld heeft zich ooit – hoezeer ik me er ook toe aangetrokken voel – de anarchistische droom gerealiseerd. Een samenleving zonder staat, zonder politiek, zonder een minimum aan orde en regels, het is en blijft een utopie. Dus welke deals en compromissen er in haar naam ook ooit werden afgesloten, zonder de politiek redt de samenleving het niet. Zonder politiek stikt ze.

Wat politiek tot een noodzaak en soms zelfs tot een edele vorm van tijdbesteding maakt, is de wetenschap dat het politieke instituties zijn die bepalen of een land en zijn bevolking welvarend zijn of niet. Kortom, zonder politiek redt de mensheid het niet. Er was ooit een president in de Verenigde Staten aan wie tijdens de verkiezingscampagne het tegendeel werd voorgehouden. *‘It’s the economy, stupid’*, zo zeiden zijn raadgevers. Maar zij hadden het bij het verkeerde eind. Of we het nu graag horen of niet, het is de politiek, niet de economie die doorslaggevend is. Geen land of regio in de wereld is voorbestemd voor armoede of voor welvaart door het klimaat of de aard van de mensen die er leven. Het zijn de instellingen die dat bepalen. Een land met een ware democratie, een solide rechtstaat, vrijheid van ondernemen en een pluralistisch politiek systeem, zal, voor zover die principes niet slechts pro forma in de grondwet staan neergeschreven, maar ook daadwerkelijk worden nageleefd, altijd een stuk welvarender zijn dan een land dat deze burgerlijke rechten en vrijheden niet kent of gewoon aan zijn laars lapt. Het schoolvoorbeeld van de extreme armoede en onderdrukking in Noord-Korea tegenover de enorme welvaart en vrijheid in Zuid-Korea spreekt boekdelen. De aard van de politieke instellingen doet er dus wel degelijk toe. Meer nog, die bepaalt in grote mate het succes van een samenleving. Discussies over de aard van onze instituties zijn dus geen dure luxe of tijdverdrijf zoals sommigen beweren, maar een pure noodzaak. Er zijn politieke instituties die goed werken en resultaten genereren. En er zijn instellingen die minder goed presteren. Precies zoals er maatschappelijke instellingen zijn die prima functioneerden in een bepaald tijdperk of in een specifiek tijdsgewricht, maar die nu volledig zijn voorbijgestreefd. Politieke instellingen zijn

als mensen. Ze zijn vergankelijk. En door dat te ontkennen, loopt het onmiskenbaar fout in Europa.

Het Europese continent bevindt zich al geruime tijd in een diepe crisis. Een waarop het zelf geen antwoord weet. Eén zaak is duidelijk: er is meer aan de hand dan gewoon maar een conjuncturele dip, zoals die zo kenschetsend is voor elk economisch systeem waar ook ter wereld. Na de zeven vette jaren, komen altijd de zeven magere, wist de Bijbel al. Maar dat is allerm minst het geval in het huidige Europa. De crisis die in 2008 losbarstte en in feite van de andere zijde van de Atlantische Oceaan kwam overgewaaid, is nog steeds niet verzeerd, laat staan overwonnen. Integendeel. Telkens als we denken dat we het ergste achter de rug hebben, flakkert de crisis weer op. Inmiddels zijn we weggezonden in een hardnekkige en wellicht langdurige periode van economische stagnatie die een economische en sociale schade aanricht zoals we nooit eerder hebben meegemaakt. In grote delen van de Europese Unie is nu al sprake van een verloren generatie. Bijna de helft van de jongeren in de Zuid-Europese lidstaten zit zonder werk. En niemand die kan vertellen hoelang het onheil zal aanhouden.

Wat daarbij zo bijzonder is, is dat alleen Europa wordt getroffen. De vs, waar de crisis losbarstte, hebben sinds lang het groeipad teruggevonden. De Federal Reserve Board, de Amerikaanse centrale bank, overweegt de rente opnieuw op te trekken om zo een oververhitting van hun economie te voorkomen. China en India groeien opnieuw haast met het tempo van vóór de crisis en zijn in feite nooit in recessie geweest. Ook Afrika groeit met een snelheid van vier à vijf procent, een cijfer dat dit continent in het verleden nooit heeft gekend. Zelfs Japan lijkt uit zijn lange winterslaap te ontwaken. De enige zinnige conclusie die uit deze vaststellingen kan worden getrokken, is dat niet de wereldeconomie of het economisch denken aan de oorsprong van onze moeilijkheden ligt, maar dat er iets fout gaat in Europa zelf. Blijkbaar zijn de politieke instellingen die wij in Europa kennen, niet meer in staat een omgeving te garanderen die welvaart kan creëren. Met andere woorden: er schort iets aan ons politiek systeem. Maar is dat eigenlijk zo vreemd? De basis van de poli-

tieke organisatie van Europa is nog steeds dezelfde als pakweg honderdtwintig jaar geleden.

We denken nog steeds te leven in de wereld van gisteren, ergens tussen het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Een tijdperk waarin natiestaten de dienst uitmaakten. Natiestaten die toen zowel de wet dicteerden binnen als buiten Europa. Natiestaten die met elkaar rivaliseerden. En de oprichting van de Europese Unie heeft daar in wezen geen kentering in gebracht: ondanks de opeenvolgende verdragswijzigingen is de Unie er sinds 1957 niet in geslaagd het tij te keren en de politieke leiding van het continent op zich te nemen. Het zwaartepunt ligt nog steeds bij lidstaten die op het einde van de dag de belangrijkste beslissingen nemen en daarbij hun eigen belang vóór het gemeenschappelijk Europese belang plaatsen. De begroting van de Unie blijft steken op een povere één procent van onze welvaart. Vijfentwintig maal minder dan de financiële middelen waarover de Verenigde Staten van Amerika beschikken. Veertig maal minder zelfs dan wat alle Europese lidstaten bij elkaar bij hun belastingbetalers ophalen.

Het had nochtans anders kunnen lopen. Zowel 1967 als 2005 hadden een kanteljaar kunnen betekenen. In 1967 lag het plan op tafel om een volwaardige Europese federatie te creëren. Men erkende dat om te kunnen meetellen in de wereldeconomie en in de geopolitieke verhoudingen een loutere samenwerking tussen de lidstaten niet voldoende was. Maar de Franse president Charles De Gaulle verzette er zich hardnekkig tegen. Hij wou het koste wat het kost beperken tot een 'Europa van de natiestaten'. Het conflict eindigde met het Luxemburg Compromis dat 'de facto' het overwicht bij de raad en dus bij de lidstaten legde in plaats van bij Europa en de Europese instellingen. Vijftig jaar later staat dit compromis nog altijd overeind. In 2005 werd een nieuwe grondige poging tot verdere integratie ondernomen, maar de Europese constitutie werd bij referendum in Frankrijk en Nederland naar de prullenmand verwezen. In plaats daarvan kwam het zoveelste technische verdrag zonder ziel en zonder hart. De Europese vlag en het volkslied werden geschrapt. Het was de derde maal na het wegstemmen van de Europese defensiege-

meenschap door de Franse Assemblée Nationale in 1954 dat Frankrijk de grote sprong voorwaarts torpedeerde.

Het valt moeilijk te achterhalen waarom de Fransen en bij uitbreiding alle Europeanen zo geobsedeerd zijn door de natiestaat waarin zij leven. Waar komt die fascinatie vandaan? Denken we dat een concept dat tussen de vijftiende en negentiende eeuw opgang maakte nog steeds onze redding betekent in de geglobaliseerde economie en in de multipolaire wereld? Zij die de natiestaat verheerlijken, vergeten dat die niets meer is dan een vehikel dat het staatshoofd in staat moest stellen om via het verwezenlijken van een culturele of etnische eenheid zijn of haar macht te consolideren. Die consolidatie en eenmaking lieten de natie ook toe economisch een sprong voorwaarts te maken door de integratie van markten, die eeuwenlang lokaal en grotendeels van elkaar gescheiden waren. Met andere woorden: het was de schaalvergroting die het grootste dividend was van de opkomst van de natiestaat, een dividend dat de zeloten van de natiestaat vandaag aan Europa nota bene willen ontzeggen. Hoe dan ook, een door de grenzen van de natiestaat begrensde markt is een compleet achterhaald concept in tijden van Facebook, Twitter en internet. Maar waarom heeft de natiestaat vandaag dan nog steeds een haast religieus aura? Ik denk dat de reden hiervoor is dat de mens houvast zoekt in tijden van angst en onzekerheid, gemoedstoestan- den die altijd met uitdeining en grootschaligheid gepaard gaan. In een wereld die verandert en uiteenspat is dat zijn identiteit: het 'be- horen tot', het 'deel uitmaken van' een religieuze, etnische of culture- le gemeenschap. Het probleem met identiteit en zeker met nationale identiteit is evenwel dat het mensen extreem categoriseert. Wie ver- ondersteld wordt eenzelfde identiteit te bezitten – of hij of zij daar voor uitkomt is nog een andere zaak – is een vriend of een familielid, maar minstens een soortgenoot. Wie dat niet is, wordt geboekstaafd als de vreemde, de vijand. Met andere woorden, de aanbedding van de nationale identiteit leidt onvermijdelijk tot het in min of meer ex- treme mate verwerpen van de ander. Het belang van de natie wordt het ijkpunt van alle denken en van alle actie zelfs als daarbij de rech- ten van de ander in de verdrukking komen. Wie de nationale identi-

teit in het centrum van zijn of haar wereldbeeld plaatst, zet zichzelf op een hellend vlak.

Leed als gevolg van de verheerlijking van de natie heeft Europa genoeg gekend. Het nationalistische denken en zijn vertakkingen in het fascisme en het nazisme hebben in een tijdspanne van honderd jaar een spoor van vernieling door Europa getrokken, zoals geen enkel continent op aarde dat ooit heeft meegemaakt. Tussen 1870 en 1945 – de periode van één mensenleven – verloren naar schatting twintig miljoen Europeanen het leven in oorlogen, pogroms, etnische conflicten en raciale zuiveringen. Het spoor van dood en vernieling dat het nationalisme door Europa trok, leest als een gruwelroman over moord, verkrachting en brandstichting, gedwongen volksverhuizingen en brutale annexaties in de vier uithoeken van het continent. Een orgie van geweld die in 1914 uitmondde in een wereldoorlog waarbij Europeanen elkaar op industriële schaal uitmoordden. Maar nog was de nationalistische honger niet gestild. Onder leiding van Woodrow Wilson werd gepoogd het nationaliteitenvraagstuk op te lossen door in de vier uithoeken van Europa referenda te organiseren en de burgers op democratische wijze te laten beslissen tot welke natie ze wilden behoren. Het was als het gieten van olie op een smeulend vuur. Gemeenschappen waarin tot dan toe verschillende ‘nationaliteiten’ eeuwenlang vreedzaam hadden samengeleefd, werden nu gedwongen zich uit te spreken voor deze of gene natie, religieuze gemeenschap of etnische groep. In plaats van het nationaliteitenvraagstuk uit de wereld te helpen, werden overal in het midden en het oosten van Europa, alsook op de Balkan, nieuwe etnische minderheden geschapen, hetgeen de voedingsbodem zou vormen voor meer radicale ‘oplossingen’: de Tweede Wereldoorlog, de Shoah, de uitroeiing van het Europese Jodendom, de terugkeer van twaalf miljoen volksduitsers naar hun Heimat. Sindsdien, en meer recent sinds het uiteenvallen van het Sovjetrijk en het verdwijnen van het IJzeren Gordijn, is Europa van een bruisende etnische mengelmoes geworden tot een verzameling homogene natiestaten; een doodse verzameling van mono-etnische en mono-linguïstische eilanden waarover een laagje vernis werd uitgestreken

dat Europese Unie wordt genoemd. Er blijven natuurlijk uitzonderingen, zoals het Verenigd Koninkrijk met Schotland, Spanje met Catalonië en het Baskenland en de regio's in Europa waar Hongaarse en Russische minderheden wonen, maar zij bevestigen slechts de regel.

Niet alleen het politieke model dat Europa hanteert, de natiestaat, is voorbijgestreefd, maar ook het maatschappelijk debat dat we voeren. Terwijl veel landen buiten Europa het pad van de groei hebben teruggevonden onder meer door een al dan niet tijdelijke monetaire expansiepolitiek van hun centrale banken, zitten wij vastgeklonken in een onproductieve ideologische discussie. Een debat tussen Ferguson en Krugman. Tussen hen die zweren bij de budgettaire orthodoxie en hen die ons een keynesiaanse benadering voorhouden. Tussen hen die de economie de crisis willen laten uitzweten en hen die een bypass willen plaatsen en de drukpersen willen laten draaien. Dat is een discussie die we in de jaren dertig van de vorige eeuw ook al hebben gevoerd, zou je denken. Maar in Europa leidt zo'n discussie niet tot een conclusie of tot een oplossing, maar tot stilstand. Onze markt en onze munt zijn dan grotendeels één, ons beleid is dat absoluut niet. Het zwaartepunt van de politieke besluitvorming ligt nog altijd bij de natiestaten. Maar doordat sommige staten, met Duitsland aan de leiding, zweren bij de orthodoxie en anderen, met Frankrijk en Italië aan het roer, de teugels willen laten vieren, gebeurt er uiteindelijk niets. Of er wordt veel te laat ingegrepen, wanneer de crisis allang is uitgezaaid. Het heeft de Europese Centrale Bank meer dan twaalf maanden gekost om acht volle jaren na het uitbreken van de financiële crisis te besluiten tot een programma van 'quantitative easing' (QE) en dan alleen maar omdat het spook van de deflatie een keiharde realiteit was geworden, die ons in een langdurige periode van stagnatie dreigde te storten.

De burgers kijken toe en beginnen massaal de kaart te trekken van nationalistische en anti-Europese partijen. Zij zien een Europa dat niet in staat is oplossingen voor de crisis aan te reiken. Discussies zijn er volop, tussen economen en tussen regeringsleiders van de lidstaten. Verwijten evenzeer. Die vliegen sterk uitvergroet in de pers

over en weer. Duitsland klaagt dat Griekenland niet genoeg inspanningen levert en dat de Duitse belastingbetalers de pensioenen van de Grieken moeten betalen. Griekenland haalt herstelbetalingen uit de kast, die de Duitsers na de Tweede Wereldoorlog nooit hebben betaald. Italië maakt problemen van de strenge regels van het stabiliteitspact die ze nota bene zelf in het verleden hebben goedgekeurd. Nederland en Finland weigeren nog langer solidair te zijn met andere lidstaten van de eurozone als hun geen spijkerharde garanties worden toegezegd in de vorm van onderpand; desnoods een of ander Grieks eiland. Kenneth Rogoff, als econoom verbonden aan Harvard, vatte de sfeer in Europa nog het beste samen: 'Uiteraard is Europa een risico. Of neen, het is eigenlijk geen risico. Het is een deprimerende realiteit.'

Een 'deprimerende realiteit' inderdaad, omdat er nauwelijks hoop bestaat op beterschap. Omdat onze politieke leiders stilaan kampioenen zijn geworden in schaduwboksen: in het doen alsof de problemen worden opgelost, maar zonder ze in feite ooit grondig aan te pakken. De lijst is lang: het bankenprobleem, het investeringsgat, het gebrek aan beleid in de eurozone, de slechte staat van de openbare financiën in de meeste landen, onze slinkende geopolitieke rol in de wereld, onze tanende invloed in onze achtertuin vooral, een migratiebeleid zonder visie en zonder hart dat ons nu zuur opbreekt. Wij maken onszelf voortdurend iets wijs. We beweren dat we de regels van het stabiliteitspact verstrengen, maar de inkt van het afgesloten akkoord is nog niet droog of het wordt alweer door lidstaten als Frankrijk en Italië met de voeten getreden. We beweren de bankencrisis te lijf te gaan, maar waar de Amerikanen al in 2009 hun banken herkapitaliseerden, draaien wij al bijna zeven jaar om de hete brij heen. Het gevolg is dat de 'credit crunch' in Europa aanhoudt: een bevroering van het geld in de kluizen van onze banken, die als een molensteen om onze nek hangt en elke vorm van economisch herstel in de weg staat. Het duurde vijf volle jaren voor Europa het over een bankenunie eens raakte, maar die kreeg spijtig genoeg niet de verantwoordelijkheid voor alle banken. En uit de stress-tests die we bij de banken uitvoeren, zou blijken dat onze banken

slechts enkele miljarden euro tekortkomen in hun balansen, terwijl specialisten wereldwijd blijven volhouden dat er honderden miljarden nodig zullen zijn om onze financiële instellingen weer gezond te maken en zo de kredietverlening naar de reële economie opnieuw op gang te trekken. Ook rond het dramatische tekort aan investeringen in Europa voeren we een sinister schimmenspel op. Dat tekort bedraagt niet minder dan zevenhonderd miljard euro en loopt elk jaar verder op met bijna tweehonderd miljard. Een fenomenaal gat dat we willen dichten door een nieuw investeringsfonds op te richten waarnaar we zegge en schrijve acht miljard aan kredieten uit de Europese begroting overhevelen, hopen dat op die manier privé-investeerders de rest zullen bijleggen. Een wonderbaarlijke vermenigvuldiging, zoals die van de broden en vissen in handen van Jezus Christus. Maar waarom in hemelsnaam zouden privé-investeerders in dat fonds stappen als alle lidstaten zelf niet aan boord komen? En wat is de zin om te investeren in nieuwe numerieke, digitale energie of transportfaciliteiten als we er niet eerst in slagen die achtentwintig afgescheiden markten tot één te maken, ze te liberaliseren en te onttrekken aan de dodende bureaucratische controle en regeldrift van achtentwintig individuele lidstaten?

Onze blindheid om de werkelijkheid onder ogen te zien, deze ziekelijke vorm van zelfbedrog, strekt zich niet alleen uit tot de wijze waarop we kijken naar onze economische problemen. Ze heeft ook ons moreel besef aangetast. We zien onszelf nog steeds als het centrum van de wereld, superieur aan het 'agressieve' Amerika of aan het 'autoritaire' China. In onze eigen ogen zijn we nog steeds de vrijhaven voor mensenrechten en democratie. Maar de werkelijkheid is anders. In de meeste landen van het Midden-Oosten worden we in het beste geval als nutteloos ervaren, niet in staat een bijdrage te leveren aan het oplossen van het Israëliisch-Palestijns conflict. In de soennitische wereld worden we gehaat, omdat we zelfs na de aanvallen met chemische wapens door het Assad-regime geen vinger uitstaken om de tragedie in Syrië te stoppen. Wapenleveringen die we de democratische oppositie in haar strijd tegen Bashar al-Assad jaren hebben onthouden, worden nu versneld uitgevoerd om de op-

mars van de Islamitische Staat een halt toe te roepen. Inmiddels laten we miljoenen vluchtelingen aan de Turkse grens over aan hun lot, waar ze 's winters net niet doodvriezen. Vanuit Afrika spoelen dan weer maand na maand duizenden vluchtelingen aan op de zuidflank van Europa. Zij zijn de gelukkigen die de oversteek met succes hebben gemaakt. Inmiddels is de Middellandse Zee een gigantisch kerkhof geworden, waar duizenden migranten op zoek naar een beter bestaan het leven hebben gelaten, terwijl Europa, net als Canada of de Verenigde Staten, best een migratiebeleid zou kunnen ontwikkelen dat zo'n tragedie kan voorkomen. Maar ook binnen de grenzen van Europa en in ons onmiddellijk nabuurschap slagen we er niet in om orde op zaken te stellen. In het Hongarije van Victor Orbán wordt de persvrijheid systematisch met de voeten getreden. En er gebeurt niets van de kant van Europa. Ook in Oekraïne gaat de Russische beer gewoon zijn gang.

Onherroepelijk doemt het beeld op van een beschaving in verval. De parallel met de ineensstorting van het West-Romeinse Rijk is snel gemaakt. Rome was op het einde niet langer in staat het hoofd te bieden aan wat ook toen normale maatschappelijke fenomenen waren: migratiegolven, sociale spanningen, militaire conflicten, economische schokken, institutionele en politieke blokkeringen. Het eens zo machtige Rome leed op het einde zwaar onder zijn zwakke politieke en economische instellingen. Steeds meer belastingen werden geheven om steeds minder productieve uitgaven te bekostigen. Het monetair beleid viel ten prooi aan politieke machtsspelletjes. Dit alles resulteerde in een onslachtbaar gat in de handelsbalans en een oncontroleerbare inflatie. De innovatieve bouw- en ingenieurskunst die Rome groot hadden gemaakt, geraakten in verval. Kortom, een complexe beschaving werd onherroepelijk in de tijd teruggeslingerd. De vraag die zich hier opdringt is of onze samenleving nog wel in staat is even zware uitdagingen aan te pakken als die waarmee het laat-Romeinse rijk werd geconfronteerd. Is Europa uitgerust met een politiek systeem dat dergelijke stresssituaties aankan? Kunnen de huidige Europese instellingen zulke maatschappelijke fenomenen de baas? De Franse denker Alfred Sauvy vreesde naar verluidt

dat Europa zou veranderen in 'een samenleving van oude mensen die wonen in oude huizen en bezig zijn met het herkauwen van oude ideeën'.

Kunnen we dit wegterende en vermoeide Europa nog redden?
Kunnen we onszelf nog heruitvinden?